

Recenzija

apie Zitos Tamašauskienės habilitacijos procedūrai teiktus mokslo darbus „AKTUALŪS INVESTICIJŲ Į ŽMOGIŠKĄJĮ KAPITALĄ IR PAJAMŲ PASKIRSTYMO BEI PERSKIRSTYMO KLAUSIMAI“

Prof. habil. dr. Algis Šileika

Lietuvos socialinių tyrimų centras

Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius, Lietuva

El. paštas algiss@dsti.lt

Recenzuojamųjų mokslo darbų aktualumas nekelia abejonių. Globalizacijos procesų akivaizdoje vis aiškiau suvokiama, kad svarbiausias visuomenės pažangos veiksnys yra ne materialiniai ar finansiniai ištekliai, o žmogiškasis kapitalas, kurio sudėtinė dalis – tai žmonių žinios, gebėjimai, įgūdžiai. Šiuolaikinėmis sąlygomis nedaiktinių turto elementų kaupimas (mokslo pasiekimų, gyventojų sveikatingumo, kultūros, išsilavinimo lygio kilimas ir pan.) įgyja pirmumo reikšmę. Daugelio užsienio mokslininkų darbai patvirtina investicijų į išsimokslinimą, kaip ekonominio augimo ir konkurencingumo didinimo, svarbą. Sukauptas žmogiškasis kapitalas yra svarbus darbo našumo ir užimtumo perspektyvų veiksnys, sąlygojantis visuminių pajamų lygį, jų pasiskirstymą, vadinasi – ir individo pajamų lygį.

Pažymėtinas recenzuojamuose mokslo darbuose pristatomų autorės atliktų tyrimų sistemiškumas, jų vientisumas. Pirmiausia labai teigiamai vertintina tai, kad juose daug dėmesio skiriama teoriniams-metodologiniams investicijų į žmogiškąjį kapitalą klausimams ir tik po to pereinama prie investicijų į aukštąjį mokslą naudos ir sąnaudų, privačios ir visuomeninės aukštojo mokslo gražos normos tyrimo. Analizuojant aukštojo mokslo finansavimo problemas neapeitas ir aktualus sąnaudų pasidalijimo tarp aukštojo mokslo tiesioginių naudos gavėjų ir visuomenės klausimas, nagrinėjami galimi studijų paskolų tipai. Tyrimas šiame posistemyje logiškai, kai nuo bendro pereinama prie atskiro, baigiamas mikrolygyje analizuojant įmonės investicijas į žmogiškąjį kapitalą (mokymus, darbuotojų sveikatingumą, darbo sąlygas) bei graža iš šių investicijų įmonei, jos darbuotojams ir visuomenei.

Antrąjį autorės habilitacijos procedūrai teiktų darbų posistemį sudaro mokslinės publikacijos, skirtos pajamų paskirstymo ir perskirstymo problemoms nagrinėti. Jame sistemiškai makro- ir mikroaspektais tiriamos darbuotojų, namų ūkių ir įmonių pajamos, analizuojama infliacijos ir kainų sąveika su jomis, at-

liekamas ūkio ir kitų subjektų pajamingumo didinimo galimybių tyrimas (įskaitant regioninį aspektą).

Tarp aptariamų mokslinių publikacijų nesunkiai išvelgiamas vidinis loginis ryšys, jungiantis jas į sistemą, o tai rodo šių publikacijų autorės mokslinę brandą. Tas pats pasakytina ir apie Z. Tamašauskienės habilitacijos procedūrai teiktų mokslo darbų santraukos struktūrą.

Investicijų į žmogiškąjį kapitalą apimtis priklauso, kaip žinome, visų pirma nuo individo (jo šeimos) finansinių galimybių ir tradicijų, prioritetinių nuostatų bei individo gabumų; antra, valstybės politikos (paskolų, stipendijų, pajamų mokesčių sistemos); trečia, privačių įmonių polinkio ir galimybių apmokyti darbuotojus. Taikant paprastą žmogiškojo kapitalo modelį galima įvertinti investicijų į žmogiškąjį kapitalą naudą ir sąnaudas bei apskaičiuoti investicijų pelningumą.

Investicijų į išsilavinimą nauda gali būti piniginė (tiesioginė) ir netiesioginė. Tiesioginė nauda lygi padidėjusių atlyginimų ir paskolų, kurios buvo suteiktos studijų laikotarpiu, ir turi būti gražintos baigus studijas, skirtumui. Prie tiesioginės naudos galima priskirti ir sumažėjusio nedarbo riziką. Netiesioginė išsilavinimo nauda ta, kad žmogus su aukštuoju išsimokslinimu turi daugiau galimybių įsidarbinti prestižiniame darbe, dirbti patrauklesnį, įdomesnį, perspektyvesnį darbą, gali patirti didesnę malonumą nuo ne veiklos rinkoje ateityje, geriau prisitaikyti prie ūkio pokyčių. Aukštojo mokslo švietimo išsigijimo sąnaudas veikia studijų programų trukmė, vieša finansinė parama ir jos prieinamumas (stipendijos, paskolos), prarasti atlyginimai. Mokymosi sąnaudos lygios tiesioginių išlaidų mokslui ir prarastų atlyginimų sumos bei suteiktos viešos paramos studentams mokantis (suteiktų paskolų ir išmokėtų stipendijų) skirtumui.

Kadangi išsilavinimo nauda ir sąnaudos sudaro skirtingu metu, todėl norint apskaičiuoti jų efektyvumą, būtina surasti naudos ir sąnaudų dabartines

vertes. Privati išsilavinimo pajamų norma lygi diskonto normai, kuriai esant išsilavinimo naudos dabartinė vertė individui yra lygi jo mokymosi sąnaudų dabartinei vertei. Visuomeninė išsilavinimo pajamų norma rodo, kiek investicijos į išsimokslinimą yra pelningos visai visuomenei.

Dėmesio nusipelnė autorės apskaičiuota (naudojant žmogiškojo kapitalo sąnaudų – naudos modelį) privati vidinė universitetinio išsilavinimo pajamų norma. Ji yra ganėtinai didelė (12,87 proc.) ir rodo, kad yra stiprios paskatos vidutiniam moksleiviui, sėkmingai baigusiam vidurinę mokyklą, mokytis aukštojoje mokykloje. Nors Lietuvoje išsilavinimo pajamų norma yra 5,63 procentiniais punktais mažesnė nei JAV, tačiau 6,35 punktais didesnė nei Italijoje. Atliktų skaičiavimų rezultatai rodo, kad visuomeninė aukštojo išsilavinimo pajamų norma Lietuvoje, nors ir mažesnė už privačią vidutiniškai vienu procentiniu punktu, taip pat yra gana didelė, vadinasi, investicijos į aukštąjį mokslą yra naudingos visai visuomenei. Kitose EBPO šalyse visuomeninės išsilavinimo pajamų normos (jei jas skaičiuojant neatsižvelgiama į teigiamus išorinius išsilavinimo poveikius) taip pat keliais procentiniais punktais yra mažesnės nei privačios normos, tačiau taip pat gana didelės.

Visų šalių vyriausybės subsidijuoja aukštąjį mokslą. Tradicinis aukštojo mokslo visuomeninio finansavimo argumentas yra teigiama išorinė nauda ir ekonominio augimo skatinimas. Subsidijos aukštajam mokslui skatina investicijas į žmogiškąjį kapitalą; kitu atveju jos būtų neefektyviai mažos dėl teigiamos išorinės naudos. Kiti aukštojo mokslo valstybinio finansavimo argumentai susiję su netobulomis studijų paskolų rinkomis, investicijų į aukštąjį mokslą rizika, privačių galimybių drausti studijų riziką nebuvimu ir netobula informacija. Politinėse diskusijose subsidijos aukštajam mokslui grindžiamos socialinio teisingumo argumentais.

Tačiau aukštasis mokslas teikia ne tik visuomeninę, bet ir privačią naudą, kurią rodo visose šalyse kur kas didesni jo absolventų atlyginimai, lyginant su vidurines mokyklas baigusiais darbuotojais. Todėl autorė visai pagrįstai motyvuoja, kad būtinas tinkamas švietimo sąnaudų pasidalijimas tarp naudos gavėjų. Socialiai teisinga ir efektyvu, jei studentai moka už privačią naudą, o mokesčių mokėtojai prisideda teikdami subsidijas, sutampančias su išorine nauda. Masinė aukštojo mokslo sistema reikalauja, kad visuomeninį finansavimą gerokai papildytų privačios lėšos. Be to, vyriausybė tampa nebepajėgi finansuoti aukštojo mokslo plėtros augant konkurencijai dėl visuomeninių lėšų. Autorės atlikti tyrimai, pagrįsti originalia skaičiavimo metodika, rodo, kad būtina padidinti privataus finansavimo mastą Lietuvoje, nes finansavimas, naudojant mokesčių pagalba surinktas lėšas, yra

regresinis. Vidutinis mokesčių mokėtojas finansuoja paslaugą, kurios tiesioginė nauda atitenka tik daliai gyventojų. Todėl padidinus Lietuvos aukštojo mokslo finansavimą naudojant privačias lėšas, t. y. didinant studijų įmokas, sumažėtų aukštojo mokslo sistemos finansavimo regresyvumas. Kartu vyriausybė, autorės nuomone, turėtų suteikti didesnes paskolas siekiant finansuoti padidėjusias studijų įmokas ir pragyvenimo sąnaudas.

Recenzuojamuose darbuose sistemiskai išanalizuoti galimų studijų paskolų tipų pranašumai ir trūkumai užsienio šalyse bei Lietuvoje, pagrįstas dabar naudojamų užstato tipo (angl. *mortgage*) studijų paskolų pakeitimas pajamų-sąlyginėmis (angl. *income contingent*) paskolomis, kurios sumažintų skolintojų ir skolininkų riziką bei neapibrėžtumą, padidintų jų efektyvumą ir socialinį teisingumą, pagerintų paskolų prieinamumą asmenims iš skurdžių šeimų. Naudojant pajamų-sąlyginę paskolų sistemą, paskola pradeda gražinti, kai absolvento pajamos viršija tam tikrą nustatytą minimalų lygį.

Pažymėtini ir autorės atlikti tyrimai, kuriuose remiantis originalia metodika išanalizuotos investicijos į žmogiškąjį kapitalą mikrolygiu (UAB „Arkada“ 2003–2007 m.), apskaičiuota jų grąža darbuotojams padidėjusio darbo užmokesčio forma, įmonei – padidėjusių pajamų (pelno) forma, o visuomenei – išaugusiu darbo našumu. Ši metodika taikytina investicijų į žmogiškąjį kapitalą efektyvumo tyrimui ir kitose firmose, investuojančiose į savo darbuotojus.

Autorės moksliniuose darbuose daug dėmesio skirta ir darbo užmokesčio normalizavimo problemoms spręsti. Naudojant vadinamąją „Ženevos schemą“, originaliu tyrimu mikrolygyje („S plus“ įmonių grupė) ir remiantis bendrais darbų (pareigybių) vertinimo veiksniais, autorė pagrindė rekomendacijas šios įmonių grupės darbuotojų darbo užmokesčiui normalizuoti, kartu objektyvizuojant grąžą iš investicijų į jų žmogiškąjį kapitalą. Metodika taikytina ir kitose įmonėse, tiriant jų darbuotojų darbo užmokesčio tobulinimo klausimus.

Žmogiškąjį kapitalą sąlygoja ir socialinės išmokos. Pagal originalią metodiką Z. Tamašauskienės įvertintas piniginės socialinės paramos socialinis ekonominis efektyvumas Lietuvoje rodo, kad šalyje teikiama piniginė-socialinė parama nėra efektyvi, nes neskatina dirbti mažai apmokamus darbus, konkuruoti darbo rinkoje. Kartu grindžiamas būtinumas pajamų kompensavimo sistemą, pagal kurią mokama socialinė pašalpa, pertvarkyti taip, kad asmuo būtų suinteresuotas dirbti net ir mažai apmokamą darbą, o ne likti pasyviu pašalpos gavėju. Efektyvi socialinės paramos sistema, kaip specifinės investicijų į individą forma, turėtų skatinti užimtumą, o ne stiprinti jo priklausomybę nuo įvairių paramos formų.

Recenzuojamuose Z. Tamašauskienės mokslo darbuose motyvuotai parodoma, kad investicijų į žmogiškąjį kapitalą ir gražos iš jų problema rezultatyviai gali būti sprendžiama tik sistemiškai tiriant visus su ja susijusius klausimus ir pirmiausia – pajamų paskirstymą bei perskirstymą, infliacijos procesus, ūkio ir kitų subjektų pajamingumo didinimo galimybes (mikro- ir makroaspektais), kartu įtraukiant juos į šalies ūkio subalansuotos plėtros modelį. Kita vertus, šie tyrimai turi būti pagrįsti ne tik teoriniu-metodologiniu aspektu, bet ir originaliomis metodikomis

grįstais skaičiavimais, paremtais šalies ir kai kurių jos sektorių socialinės ekonominės raidos bei finansinės analizės rodikliais ir užsienio šalių faktine medžiaga (lyginamajai analizei atlikti).

Recenzuojamųjų darbų mokslinį reikšmingumą konstatavo Vytauto Didžiojo universiteto ekonomikos mokslų krypties (04 S) habilitacijos procedūros komisija, 2009 m. balandžio 9 d. posėdyje patvirtinusi, kad „Zita Tamašauskienė atitinka habilitacijai keliamus reikalavimus“.